

16. Boase T.S.R. The History of the Kingdom// The Cilician Kingdom of Armenia/ Edited by T.S.R. Boase. – New York, 1978. – P.29. 17. Urbański R. Tartarorum gens brutalis. Trzynastowieczne najazdy mongolskie w literaturze polskiego średniowiecza na porównawczym tle piśmiennictwa łacińskiego antyku i wieków średnich. – Warszawa, 2007. – 324 s. 18. Schmieder F. Christians, Jews, Muslims – and Mongols: Fitting a Foreign People into Western Christian Apocalyptic Scenario// Medieval Encounters. – 2006. – Vol.12. – No.2. – P.274-295. 19. Prester John, the Mongols and the Ten Lost Tribes/ Ed. Ch.F.Beckingham, B.Hamilton. – Aldershot, 1996. 20. Gow A.C. Gog and Magog on Mappaemundi and Early Printed Maps: Orientalizing Ethnography in the Apocalyptic Tradition // Journal of Early Modern History. – 1998. – Vol.2. – No.1. – P.1-28. 21. Burger G. Cilician Armenian métissage and Hetoum's 'La Fleur des histoires de la terre d'Orient'// The Postcolonial Middle Ages/ Ed. by Jeffrey Jerome Cohen. – Basingstoke, 2000. – P.67-83. 22. Kohler C. Introduction// Recueil des historiens des croisades. Documents Arméniens. – T.2: Documents latins et français relatifs à l'Arménie. – Paris, 1906. –

P.LXXXV-CXXII. 23. Cronica di Giovanni Villani. – Firenze, 1844. – Vol.1. – P.209-210, 281; Vol.2. – P.35-38. 24. Glenn Burger, "Hetoum's Text" Hetoum. A Lytell Cronycle. Richard Pynson's Translation (c 1520) of La Fleur des histories de la terre d'Orient (1307)/ Edited by Glenn Burger. – Toronto, 1988. – P.XI-XII. 25.Ibid. – P.XI. 26. Antony Leopold. How to Recover the Holy Land. The Crusade Proposals of the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries. – Aldershot, 2000. – P.49-50. Marinus Sanuto, dictus Torsellus (1321). "Liber secretorum fidelium cruce" Orientalis Historiae tomus secundus. – Hannoviae, 1611. – P.232-240. 27. Leopold A. Op.cit. – P.39-40. 28. Ibid. – P.200-202. 29. Margaret Meserve. Empires of Islam in Renaissance Historical Thought. – Cambridge, Mass.; London, 2008. – P.171-172. 30. Sebastian Münster. Cosmographiae universalis libri VI. – Basilae, 1552. – 1163 p. 31. Kohler C. Op. cit. – P.CXXII-CXXVI. 32. Giovanni Battista Ramusio. Navigazioni et viaggi. – Vol.2. – Venetia: Appresso i Giunti, 1583.

Надійшла до редколегії 20.01.11

Л. Пономаренко, доц.

ВЧЕНИЙ І ПЕДАГОГ – ВАЛЕНТИНА ОЛЕКСІЇВНА МАРКІНА

В статті розкривається життєвий шлях, наукові досягнення та педагогічна діяльність доктора історичних наук, професора В.О. Маркіної.

Scientific achievements and pedagogical activity of doctor of history professor V.O. Markina is considered in the article.

Наукова робота вченого та професія педагога, як окремі види діяльності, надзвичайно важливі для суспільства і вимагають значної фахової підготовки, здібностей та певних людських якостей. Успішне ж поєднання цих професій в одній особі є унікальним явищем. Саме такою неординарною особистістю була доктор історичних наук, професор Валентина Олексіївна Маркіна.

Валентина Олексіївна Маркіна народилася 24 грудня 1910 р. в с. Теплівка Пирятинського району Полтавської області у родині сільського вчителя Гетьман – Кравченка Олексія Демидовича, репресованого, а потім страченого сталінським режимом у 1943 р. [4, 5]. Домашнє оточення сприяло вибору професії, тому після закінчення семирічки у 1925 р. дочка вчителя вступила до Прилуцького педтехнікуму. Чотири роки (до 1929 р.) Валентина Олексіївна вчилася у мальовничому містечку Прилуки, а отримавши диплома, поїхала працювати завідувачкою школи с. Наталівки, що на Полтавщині [4, 5]. У 1930 р. Валентина Олексіївна переїхала до Києва, де почала працювати у фабрично-заводській семирічній школі № 35 вчителем історії та суспільствознавства. Викладання історії в школі Валентина Олексіївна поєднувала із громадською роботою, читаючи лекції робітниками заводу. Переїхавши до м. Москви у 1932 р. вона читала історію стародавнього світу та середніх віків у школі № 458, продовжуючи займатись громадською роботою: виконувала обов'язки голови місцевому та виступала із лекціями на підприємствах міста. Працюючи в школі, Валентина Олексіївна одночасно вчилася на вечірньому відділенні Московського міського педагогічного інституту (1933–1937 рр.) [4, 5]. Після закінчення педінституту Валентина Олексіївна вийшла заміж за Маркіна Василя Степановича і поїхала працювати за направленням до Іжевського педінституту, де з 1937 по 1945 р. читала курс історії середніх віків. У 1944–1945 рр. В.О. Маркіна навчалася в заочній аспірантурі при кафедрі історії середніх віків Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова. По закінченні аспірантури у 1947 р. вона захистила кандидатську дисертацію на тему: "Французьке село Шампані за наказами у Генеральні штати 1789 р." [4, 6]. У 1945 р. В.О. Маркіна за викликом міністерства освіти УРСР прибула на роботу в Київський державний університет імені Т. Шевченка. Саме з цього часу життя Валентини Олексіївни було пов'язане з історичним факультетом КДУ. На факультеті вона пройшла шлях від старшого викладача до професора та завідувача кафедри історії

середніх віків та стародавнього світу, яку успішно очолювала з 1960 по 1984 р. [5, 244]. Уже працюючи в університеті Валентина Олексіївна у 1953 р. розпочинає роботу над малодослідженою темою вітчизняної історіографії – вивченню аграрних відносин на Правобережній Україні XVII – XVIII ст. Підсумком багаторічної роботи стала монографія "Магнатское поместье Правобережной Украины во второй половине XVIII в. (Социально-экономическое развитие)", яка була опублікована у 1961 р. [2]. Дане дослідження ґрунтується на величезному масиві архівних джерел. В монографії широко використані матеріали архівних фондів України, зокрема фонди Потоцьких, Замойських, Браницьких, Любомирських, Ленцкоронських та ін., Росії (фонд Кисельова) та документи із польських архівів; скарб Коронни, Архів Сангушків тощо. Всі зазначені фонди нараховують десятки тисяч рукописних документів польською мовою, що розкривають становлення, організацію, функціонування магнатських латифундій та взаємовідносини феодалів і селян. Важливість обробки та аналізу даних матеріалів полягала ще і в тому, що значна їх частина не досліджувалась науковцями і вперше введена в науковий обіг. Опрацювання, систематизація та науковий аналіз такого величезного пласту архівних документів є дуже копіткою роботою. Валентина Олексіївна, як дослідник, надзвичайно ретельно ставилась до будь-якого твердження в своїй роботі, а тому всі її висновки базуються виключно на архівних документах. Вся праця насичена таблицями, які дозволяють проаналізувати розвиток маєтків за різними напрямками діяльності та за певний відрізок часу. Така систематизація даних дозволяє визначити певні тенденції функціонування латифундій у розвитку. Закономірно, багатий архівний матеріал давав змогу Валентині Олексіївні приходити до самостійних висновків, не підлаштовуватись під загальноприйняті положення. Нею визначено, що в системі організації крупних володінь магнатів у південно-східній частині Правобережної України існувало три різновиди маєтків. До першого типу відносились володіння, де переважали чинш і данина із значною роллю селянських хазяйств. Другий тип передбачав поєднання двох форм ренти – відробіткової та грошової із пропорційним розвитком селянського та панського господарства. У третьому типі маєтків переважала відробіткова рента із ведучою роллю власного господарства феодала [2, 230]. Слід зазначити що дослідження аграрних відносин другої половини XVIII ст. в інших

регіонах України, зокрема в Галичині, підтвердило таку тенденцію розвитку маєтків та їх характеристики, запропоновану В.О. Маркіною. Загальною тенденцією у розвитку всіх володінь крупних власників у другій половині XVIII ст. на Правобережжі став той факт, що їхні маєтки все більше втягувалися в товарно-грошові відносини, в них посилювалися підприємницькі тенденції, що виражалося в комерціалізації багатьох галузей виробництва та монополізації внутрішнього ринку.

Логічним продовженням дослідження аграрних відносин на Правобережній Україні стала монографія "Крестьяне Правобережной Украины. Конец XVII – 60-е годы XVIII ст.", яка вийшла у 1971 р. [3]. На основі численних інвентарів, суплік (скарг), інших документів, що зберігаються в архівах України та Польщі, В.О. Маркіна простежила структурні зміни у селянському господарстві, забезпеченість його земельним наділом, робочою худобою. У даному дослідженні розвиток селянських хазяйств пов'язується із типологізацією маєтків. В.О. Маркіна прийшла до висновку, що в міру зміцнення економіки зростало фільваркове виробництво, а з ним і поширення відробіткової ренти. Це відбувалося навіть в тих регіонах, де раніше переважав чинш. Заміна чиншу панщиною фактично збільшувала норми визиску у 2–3 рази [3, 52]. У регіонах, де традиційно переважала відробіткова рента, зокрема Волинському, північно-західній частині Київського та Подільському воєводства, магнати були зацікавлені в існуванні середнього прошарку селян, а тому відслідковували процес диференціації сільського населення, не допускаючи збільшення землі у окремих господарствах [3, 78]. Окрема частина монографії присвячена боротьбі селян проти посилення визиску в умовах розширення відробіткової ренти. В.О. Маркіна прийшла до висновку, що центрами гайдамацького руху були регіони із переважанням чиншу та існуванням певних свобод селян, а не області із перевагою панщини. Селяни таким чином мали на меті уперевити процес переходу на відробіткову ренту, захищаючи свою самостійність у господарюванні. Саме тому активно коштами допомагали гайдамакам багаті селяни. Автор відводить велику роль в цих процесах Запорізькій Січі, куди збирались всі незадоволені [3, 158–159].

Науковий доробок В.О. Маркіної знали не тільки за монографіями. Майже щороку, починаючи із 60-х років, вона виступала із доповідями на симпозіумах із аграрної історії. Її доповіді прозвучали на 12-ти симпозіумах в Мінську, Вільнюсі, Кишиневі, Москві та інших містах. В.О. Маркіна брала участь у Другій конференції радянських та італійських істориків у Римі. Крім того, її статті друкувались в "Ежегоднике по аграрной истории Восточной Европы". У статтях автор досліджувала рух цін на Правобережній Україні, використання найманої праці у магнатських господарствах у зазначеному регіоні, соціальну структуру села Правобережної України у XVII – поч. XIX ст. тощо [4, 44–55]. В ті ж роки В.О. Маркіна виступала офіційним опонентом і рецензентом дисертаційних робіт, рецензентом монографій і статей, що направлялись редакціями "Наукова думка" та "Вища школа".

В.О. Маркіна була автором та членом редколегії багатотомної "Історії Української РСР", членом редколегії по виданню документів із історії селянського руху на Україні. Її активна робота із розбудови вищої школи знайшла своє примінення у Науковій Раді по втіленню технічних засобів в системі викладання при Мінвузі СРСР. Водночас, Валентина Олексіївна була членом секції історії відділу гуманітарних наук науково-технічної ради Мінвузу УРСР [1, 50].

Великого значення Валентина Олексіївна приділяла роботі із студентами та аспірантами факультету і кафедри. Її курс історії середніх віків пам'ятають всі покоління студентів, настільки він був емоційний та цікавий. Вона постійно оновлювала спецкурси, які читала студентам кафедри історії середніх віків та стародавнього світу. В різні періоди Валентина Олексіївна читала курси: "Історія культури Західної Європи доби феодалізму", "Основні проблеми пізнього феодалізму в країнах Європи XVI–XVII ст.", "Відоображення історичної діяльності у мистецтві країн Західної Європи XVI–XVII ст." та інші. Навчання студентів кафедри Валентина Олексіївна старалась робити цікавим та пізнавальним. Неформальним явищем завжди було засідання гуртка, де студенти спільно із викладачами кафедри обговорювали проблеми з історії середньовіччя та стародавнього світу. Кожен міг висловити свою власну думку, не оглядаючись на високі авторитети кафедри. Валентина Олексіївна на таких засіданнях вчила відстоювати свою власну точку зору, аргументуючи її джерелами.

Незабутнім для всіх поколінь випускників кафедри були літні практики, завдяки яким студенти ознайомились із найвизначнішими історичними місцями. Нашому курсу пощастило побувати в Прибалтиці (Литві та Латвії). Частина із нас вперше побачили середньовічні міста Вільнюс та Ригу, відвідали Тракайський замок. Перше враження від вузьких вуличок Вільнюса та Риги та концерту органної музики в Домському соборі збереглося на багато десятиліть.

Валентина Олексіївна з душевною теплотою ставилась до студентів, хоча була і вимогливим викладачем. Вона завжди приймала до душі всі проблеми студентів, старалась їм всіляко допомогти: чи це були побутові негаразди, чи вибір робочого місця після закінчення університету. Валентина Олексіївна опікувалась студентами-випускниками, які мали перспективу в науковій роботі. Більшість випускників, які за рекомендацією В.О. Маркіної, прийшли працювати у вищі навчальні заклади України, оправдали її довіря, захистивши кандидатські та докторські дисертації.

Валентина Олексіївна ніколи не нав'язувала тему дослідження, завжди цікавилась сферою інтересів та нахилів, а вже потім спільно із студентом визначала тему курсової, дипломної, а з аспірантами – дисертаційної роботи. Всі наукові роботи, керовані В.О. Маркіною були оригінальними та самостійними дослідженнями аспіранта, базувались виключно на архівних джерелах. Валентина Олексіївна завжди підкреслювала, що робота повинна бути авторською, без натяку на плагіат. Вона ніколи не змушувала в дослідженні дотримуватись загальноприйнятих догм, підкреслюючи, що висновки можна робити тільки на основі архівних матеріалів.

І вчений, і педагог продовжує своє життя в учнях. Валентина Олексіївна Маркіна, яка успішно поєднала наукову і викладацьку діяльність, виховала і підготувала тисячі випускників-істориків, які постійно будуть згадувати із великою вдячністю її добре серце, відкриту душу та високий професіоналізм, чому вона завжди навчала інших.

1. Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 1990 р. Спр. 42. 2. Маркіна В.А. Магнатское поместье Правобережной Украины во второй половине VIII в. (Социально-экономическое развитие). К.: Издательство Киевского университета, 1961. 232 с. 3. Маркіна В.А. Крестьяне Правобережной Украины. Конец XVII–60-е годы XVIII ст. К.: Издательство Киевского университета, 1971. 174 с. 4. Маркіна Валентина Олексіївна. Штрихи до портрету історика. К.: "Аквілон-Плюс", 2006. 60 с. С. 44–55. 5. Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення (1834–2004 рр.). К.: "Прайм-М", 2004. 356 с.